

Martin C. Putna

Kritika, kontemplace a Kazatel

„Já, Kazatel, jsem byl králem nad Izraelem v Jeruzalémě. Předsevzal jsem si, že moudře propátřím a prozkoumám vše, co se pod nebem děje. Úmornou lopotu uložil Bůh lidským synům, a tak se lopotí. Viděl jsem všechno, co se pod sluncem děje, a hle, to vše je pomíjivost a honba za větrem. Co je pokřivené, nelze napřímit, a čeho se nedostává, nelze spočítat. Rozmlouval jsem se svým srdcem: Hle, nabyt jsem větší a hojnější moudrosti, než ti všichni, kdo byli v Jeruzalémě přede mnou, mé srdce nabylo mnoho moudrosti a vědění. /.../ Poznal jsem však, že i to je honička za větrem, neboť kde je mnoho moudrosti, je i mnoho hoře, a čím víc vědění, tím víc bolesti.“

(Kaz. I, 12–18)

Po tři dny chválíme tady Václava Černého. S jednotlivými jeho názory souhlasíme nebo nesouhlasíme, v zásadě se však všichni shodujeme na tom, že jde o největší kritickou osobnost české země po Šaldovi. Čím víc vědění, tím víc bolesti. Čím vyšší štíty, tím hlubší propasti a srázy, s nimiž sousedí. Právě na největší osobností musíme proto klást ta nejvyšší kritéria, a kdo už by měl být souzen přísněji, než kritik.

Pochybnost, hluboká pochybnost o životním gestu Václava Černého, i o nás všech, kteří jsme se tu sešli jako jeho ctitelé a v různých smyslech pokračovatelé, i o kritické práci vůbec – tato pochybnost se rodí právě v onom bodě, kde kritikovo angažmá dosahuje svého zenitu.

Zkusme tedy nejprve nalézt místo zenitu.

Nezmýlím se asi, když je půjdu hledat tam, kde kritik přestává být pouhým kritikem literatury, a stává se kritikem vůbec. Kritikem kultury, kritikem společnosti a posléze kritikem všeho zlého, nedokonalého, nepřesného, přibližného, neupřímného, co nalézá kolem sebe, bez ohledu na žánr a obor lidské činnosti, v němž k takovému kritiku zasluhujícímu výkonu došlo. V tom v okamžiku se rozplývá chiméra, které říkáme „literatura o sobě“. Texty románů, básní a esejí stávají se jen jedním z typů kritizovatelných artefaktů – nebo, chceme-li, jedním z typů kritizovatelných textů.

Alespoň však, jistě bychom si to všichni přáli, zůstávají texty výsostnými, na nichž spočívá zrak kritikův především, kdežto to ostatní je jen rozšířením, výletem za hranice vlastního diskursu, není-li tomu tak?

Někdy je a někdy není. Bývají v kulturních dějinách lidstva doby a styly, kdy literatura a umění je „tím hlavním“, oč jde, nač je soustředěna pozornost a všechno duchovní snažení a pídění veřejnosti, kdy i náboženství a politika a sexualita a život sám jsou jaksi součástí, prodloužením literatury – mám na mysli například dobu přelomu 19. a 20. století či kratičký zlatý věk florentské renesance. Literatura je tehdy mnohem vzrušivější než cokoliv jiného. A pak jsou doby či kulturní formace, pohříchu mnohem častější, kdy je literatura jen prodloužením čehosi jiného – zápasu náboženského, politického nebo, jako dnes, Pán Bůh nás ochraňuj, ekonomického. Literatura pak takzvaná čistá bývá uštípnuta, na okraji zájmu.

V epochách prvního typu má kritik pozici jaksi usnadněnu. Mluví a píše o literatuře, a už tím se vyjadřuje o všem ostatním. V epochách druhého typu má kritik dvě možnosti. Buď si řekne „ale já jsem přece pouhý literární kritik, nemám co mluvit do náboženství a politiky a Pán Bůh nás ochraňuj od ekonomiky, já zkoumám jenom ty texty, jenom ty texty“. V takovém momentě ovšem stává se kritik stejně marginální, nezajímavou a nenutnou figurkou, jako je nenutná, postradatelná, a tedy zbytná – neříkám zbytečná – ona vedlekolejná literatura sama.

Proč je tomu tak, zda či do jaké míry vinou zcela jiných mimoliterárních okolností, nebo prostě vinou toho, že není skutečně dobrých spisovatelů, mluvčích epochy, moudřejších a silnějších než mystikové a politikové, to je jiná otázka.

A nebo, což je druhá možnost, se kritik rozhodne být tam, kde jde o „to hlavní“, tedy o život, ať už je to náboženství, politika, nebo – Pán Bůh nás ochraňuj – ekonomika. Jeho typ vystupování se liší od vystupování

lidí z těchto oborů jediné tím, že kritik kritizuje špatná dogmata či špatné státní uspořádání jakožto špatné texty. Není-li to zrada na jeho propriu, na „čisté literatuře“? Naopak. Zabývat se „čistou literaturou“ v době, kdy „to hlavní“ se nachází jinde, je zradou kritického poslání. Kritik musí být vždy tam, kde jde o život. A dovolte mi, abych citoval velkého kritika naší doby Ivana Martina Jirouse: Když nejde o život, jde o hovno.

Pokud bychom přijali kritéria právě vyložená – a nijak vás k tomu nenutím – byl by život a dílo Václava Černého dokonalým modelem, hodným patřičně hagiografického ztvárnění. Byl vždy tam, kde být měl, byl vždy připraven angažovat se ve věcech veřejných, bylo-li právě zde těžiště doby, odbojem za protektorátu počínaje a Chartou 77 konče. Vyslovoval se k literatuře, umění, politice a koneckonců i k náboženství. Vyslovoval se všude, kde nacházel nikoliv život, život v silném slova smyslu, nýbrž život pokřivený – ono již zmíněné jirousovské hovno.

Jsme tedy v zenitu a nastal čas na slíbenou pochybnost. Právě situace intenzivního zaangažování se ve věcech tohoto světa, rozuměj v jejich nápravě, právě kritický maximalismus a nesmiřitelnost vůči i té nejmenší nedokonalosti, je ideální výchozí branou ke ztrátě soudnosti, ke ztrátě kritičnosti vůči své vlastní kritice. Člověk, bojující s hovny, jichž vidí všude kol sebe hromady a haldy, od podklesávající literatury až po radioaktivní odpad, je ohrožen – je v nebezpečí, že se těmi hovny zadusí. Že se zalkne vlastním vztekem nad mizérií tohoto světa.

Životně nezbytným doplňkem kritické činnosti je tudíž to, co nazýváme kontemplací. Kontemplací, která není vázána na úzce konfesijní smysl. Kontemplací, která spočívá spíše v jakémsi zpomalení rozhořčených kritických reakcí, v onom „sta, viator“ – zastav se, poutníče, a uvažuj: Tvých sil není nekonečno. Nikdy se ti nemůže podařit pojmenovat, a tím odhalit a zneškodnit všechny pokřiveniny tohoto světa, neboť nejsi a nemůžeš být Bohem. Každé vyslovení, každý vyřčený soud zbavuje tě již možnosti vyřknout soud jiný, pojmenovat jinou věc. Každým pojmenováním věci oklešťuješ, vybíráš cosi z jejich celistvosti, a tím nad nimi činíš násilí. A ještě dále: Každým slovem, jež vyřkneš, vydáváš cosi ze sebe, ze své vlastní celistvosti, z pokladu svého bytí. Každým úsudkem, který proneseš, tebe samého ubývá, neboť tvých sil není nekonečno.

Antická medicína věřila, že každou souloží ubývá člověku životních sil, neboť plodící síla, jež z muže vychází, je jeho mozkiem. Kdyby tedy člověk byl schopen uchovat své tělo v absolutní prvotní neposkvrněnosti, zůstal by nesmrtelným. Kdyby kritik nevyřkl žádný soud, zůstal by

kritikem neomylným. A jestliže člověk vydává svou tělesnou sílu a kritik svého ducha, měl by se vždy dobře rozmyslet: stojí právě toto dílo, tento autor, tato událost za to, abych se jimi zabýval? Je skutečně nutné a nevyhnutelné, abych se k nim vyjadřoval? Mám k této věci skutečně co říci? Jsou myšlenky, které mne nad tímto dílem a nad touto postavou napadají, opravdu tak hodnotné, že je musím sdělovat svému okolí, potažmo tisícům čtenářů či posluchačů?

Kdo chce, ať položí sám sobě tuto otázku, třeba právě tady v Náchodě v případě Václava Černého a textu, který jeden každý z nás o něm napsal. „Bylo to opravdu nutné...?“

Abych začal sám u sebe. Na tuto konferenci jsem se přihlásil mimo obdivu k Černého osobnosti i z ješitnosti, „abych byl taky u toho, když tam budou všichni“. Při následných úvahách jsem pak zjistil, že vlastně nemám, co bych o Václavu Černém nutného a nového řekl.

Knihou Kazatel jsem začal, knihou Kazatel skončíme.

*„Všechno má určenou chvíli, a veškeré dění pod
nebem svůj čas. Je čas rození i čas umírání, čas
boje i čas pokoje, čas mluvit i čas mlčet.“*

(Kaz. 3, 1–2a, 8b, 7b)